

Lite etikk i norske økonomistudier

En undersøkelse av etikkundervisningen ved
norske høyskoler og universiteter

Forfattere:
Eva Aronsen
Jørn Bue Olsen¹

¹ Eva Aronsen, etikkengasjert, rådgiver og skribent og Jørn Bue Olsen, rådgiver, siv.ing. og ekon. dr.

Forord

Dette er en utredning laget på oppdrag fra Framtiden i våre hender. Undersøkelsen ser på temaet etikkundervisning ved et utvalg høyskoler og universitet i Norge. Undersøkelsen er foretatt i løpet av 2007 – 2008, og har som formål å kartlegge i hvilken grad nyutdannede økonomer står rustet til å takle etiske spørsmål knyttet til arbeidsforhold, miljø, korrupsjon og globalisering.

Framtiden i våre hender står som ansvarlig utgiver av denne utredningen. Rapporten kan lastes ned gratis fra våre hjemmesider, www.framtiden.no. Vi oppfordrer til å sitere fra og henvise til rapporten.

Innholdsfortegnelse:

FORORD	2
SAMMENDRAG	5
1. PROBLEMSTILLING OG MÅLGRUPPE	6
PROBLEMSTILLINGEN I DENNE UNDERSØKELSEN ER:	6
I HVILKEN GRAD TILBYR ØKONOMISK- ADMINISTRATIVE STUDIER VED HØYSKOLER OG UNIVERSITETER I NORGE ETIKK SOM DEL AV UNDERVISNINGEN PÅ BACHELOR- OG MASTERNIVÅ?	6
MÅLGRUPPE FOR RAPPORTEN:	6
2. BAKGRUNN	6
2.2. VIKTIGHETEN AV STUDENTERS HOLDNINGER	7
• Historie 1: Liten bedrift har bestilt 10 dyre PC'er.	7
• Historie 2: Mistet konvolutt med \$ 100. En fremmed fant den.	7
2.3. DIPLOMOPPGAVE – STUDENT UNDERSØKELSE 2004:	8
2.4. RETORIKK FRA EN SKOLELEDELSE	8
2.5. OM UNDERVISNINGSMETODER I ETIKK I STUDIENE.	9
A. Etikk undervises i eget fag	9
B. Etikk integreres i andre fag.....	9
Videre kan man skille mellom etikkfag i studiene som er:	9
A. Obligatorisk (alle studenter må ta dette kurset).	9
B. Valgfag (studentene kan velge dette blant flere andre kurs).	9
2.6. NASJONALT RÅD FOR ØKONOMI- OG ADMINISTRASJONSUTDANNING – NRØA	10
" Kandidatene skal få innsikt i nye økonomiske trender, innovasjonssystemer, miljøsikring og etikk"	10
3. OM METODER I UNDERSØKELSEN	10
3.1. HVORDAN UNDERSØKE HVORDAN HØYSKOLEN TILBYR ETIKK I SINE STUDIER?.....	10
3.2. HVILKE TYPE STUDIER ER UNDERSØKT – AVGRENSNINGER.	11
4. TIDLIGERE UNDERSØKELSER	12
4.2. ARONSEN, E. OG ØDEGÅRD, G.: " ETIKK, ET KONKURRANSEFORTRINN?"	12
4.3. OLSEN, JØRN BUE: EN FORUNDERSØKELSE AV BA- STUDIET VED HANDELSHØYSKOLEN BI.	12
4.4. CARSON, SIRI GRANUM: " ETIKK OG SAMFUNNSANSVAR I NORSKE ØKONOMI- OG LEDELSEUTDANNINGER"	12
5. HOVEDUNDERSØKELSEN: BESKRIVELSE AV FUNN	13
ETIKK- UNDERVISNING PÅ HØYSKOLENIVÅ – OVERSIKT MED KORTE KOMMENTARER.....	13
6. RANGERING: HANDELSHØYSKOLEN I BODØ BEST PÅ ETIKKUNDERVISNING	16
VI SKILLER MELLOM BACHELOR- OG MASTERSTUDIER:.....	16
Bachelor-studier:	16
Master-studier:	16
7. KOMMENTARER TIL UNDERSØKELSEN	17
8. FORSLAG TIL TILTAK OVERFOR STUDIESTEDER.....	17
ØNSKER SKOLENE Å ENDRE PÅ DETTE, KAN DET ORGANISERES FOR EKSEMPEL SLIK:	18
KONKRET FORSLAG TIL ALLE HØYSKOLER OG UNIVERSITET:	18
1. I alle BA- studier skal det være et eget kurs i etikk.....	18
2. I alle MA- studier skal det være et eget kurs i CSR- eller samfunnsansvar.	18
3. I alle BA- og MA- fag skal etikk, CSR eller samfunnsansvar behandles i forhold til faget.	18
DETALJOVERSIKT VEDLEGG	20
VEDLEGG 1:	20

Oversikt over høyskoler og universiteter som er omfattet av undersøkelsen.....	20
VEDLEGG 2:	20
Sammendrag fra etikk undersøkelse høyskoler og universitet – utdrag fra Diplomoppgave BI, 2004:	20
VEDLEGG 3	21
En begrenset etikkundersøkelse blant studenter ved Handelshøyskolen BI – tendens rapport	21

Sammendrag

I de senere årene har vi i Norge og i utlandet hatt en rekke saker hvor det er begått etiske overtramp, både i det private og offentlige arbeidsliv. Vi har hatt avsløringer om korrupsjon, miljøkriminalitet, barnarbeid og andre etiske brudd.

Mye av grunnlaget for beslutninger som tas, legges på skolebenken. Vi har derfor i denne rapporten undersøkt i hvilken grad etikk står på timeplanen, som obligatorisk fag eller valgfag, ved 11 økonomiske-administrative høyskoler og universiteter i Norge. Det er i hovedsak fagene i skoleåret 2007/2008 som har vært gjenstand for analyse, men også dette årets fagplaner (2008/2009) er gått igjennom. Vi har sett på skolenes egne beskrivelser av fagene, i tillegg er studentrepresentanter og faglig ansvarlige blitt intervjuet. I noen tilfeller kan det være at noen av skolene tilfeldigvis tar opp etiske problemstillinger i undervisningen, men når det ikke står i studiebeskrivelsene er det en indikasjon på at det ikke tas alvorlig nok.

Handelshøyskolen i Bodø er den høyskolen med mest etikk i undervisningen, både på bachelor- og masternivå. Norges Handelshøyskole i Bergen og Universitetet for miljø- og biovitenskap på Ås har noe etikk i undervisningen på både bachelor og masternivå, og får godkjent. Handelshøyskolen BI har noe etikk undervisning på masternivå, men tilbyr ikke noe obligatorisk etikkfag i undervisningen på bachelornivå. Dette til tross for at BI har flere etikkprofessorer og at flere av skolens rektorer har snakket varmt om hvor viktig det er. Universitetet i Agder får godkjent på bachelornivå, mens alle de andre økonomisk-administrative høyskolene og universitetene får stryk i denne undersøkelsen. Det betyr at de fleste av landets økonomistudentene, som i fremtiden kommer til å innta mange av topposisjonene i næringslivet, har minimalt med etikk i undervisningen – verken som obligatorisk fag eller som del av andre fag.

Rapporten anbefaler at alle økonomisk-administrative høyskoler må få på plass obligatoriske kurs i etikk og samfunnsansvar på bachelor- og masternivå.

1. Problemstilling og målgruppe

Problemstillingen i denne undersøkelsen er:

I hvilken grad tilbyr økonomisk- administrative studier ved høyskoler og universiteter i Norge etikk som del av undervisningen på bachelor- og masternivå?

Målgruppe for rapporten:

Politikere, studenter, faglig og administrativ ledelse ved aktuelle læresteder, styrer og representanter for eiere ved høyskoler og universitet - samt næringslivsledere.

Definisjoner og forskjeller:

Etikk menes i denne sammenheng refleksjon over det som er rett og galt når det gjelder fellesskapsverdier. Etisk handling omfatter noen samhandlings- eller samspills regler basert på omsorg for våre medmennesker.

Etikk undervisning: Dette er undervisning der etikk / moralfilosofi er hovedsaken. Med undervisning i næringslivs- eller arbeidslivsetikk, er fokus på hvordan vi anvender etikk i nærings- og arbeidsliv; hvordan vi opptrer etisk i nærings- og arbeidslivet.

Examen filosoficum (ex.phil.): Inngår som et startkurs ved de fleste universitet. Hovedinnholdet er ofte filosofihistorie (eventuelt også vitenskapsteori- historie med mer) og en del filosofisk etikk.

2. Bakgrunn

I dette kapitlet omhandles flere forskjellige emner som forhåpentligvis gir litt bakgrunn for leseren. Vi har merket de forskjellige emnene med overskrift med tallkode (2.1.) for å samle egne emner i underavsnitt i kapitlet.

2.1. Enronsaken som en milepæl

I de senere årene har vi i Norge og i utlandet spesielt fra 2001 hatt en rekke saker både i det private og det offentlige arbeidsliv med hensyn til etiske dilemma. Vi har hatt smørings- og korrupsjonssaker, etiske overtramp som er direkte lovbrudd, konkurser på bakgrunn av etiske overtramp etc. Det kan således synes som Enron- saken i USA i 2001 fremstår som en global milepæl i denne sammenheng (Olsen 2006). Og i Enron- kjølevannet gikk revisorgiganten Arthur Andersen overende med 80.000 ansatte world wide. Her er topp høyskole- utdannede revisorer som mister gangsynet - et selskap bygget opp over 80 år går i grus på 8 dager.

I Norge fortsatte enkelte næringslivsledere å snakke om at det var noe som skjedde "der borte" (i USA). Men med Finance Credit-saken etterfulgt av en rekke saker i Norge fra 2001 og 2002 med Statoil, Vinmonopolet, Tine osv. våkner etter hvert også norske ledere. Og da hadde nok mange glemt en del av sakene i offentlig forvaltning, med for eksempel Oslo kommune- sakene tilbake til 1980-tallet.

Det synes nå i 2008 å være en økende forståelse i arbeidslivet for at alle involverte aktører må ta sitt ansvar og bidra til en bedring når det gjelder etisk adferd. Hva så med høyskolene – tar de sitt ansvar?

Høyskoleutdannede personer sitter i ledende posisjoner over alt i arbeidslivet. De sitter med ansvaret for å lede disse virksomheter der etisk og uetisk adferd omtales.

Vi skal se på tidligere studier om økonomistudenters holdninger før vi går på undersøkelsen.

2.2. Viktigheten av studenters holdninger

Filosofen Ø. Kvalnes (2006: 161) påpeker at det synes å være en sammenheng mellom hva studentene lærer og de holdninger de utvikler. Kvalnes redegjør for et eksperiment (Ibid.) der en studentgruppering, astronomstudenter, er satt opp mot økonomistudenter: Eksperimentet går på å teste studentenes holdninger – med etikken som et bakteppe. Studentene blir spurt om hvordan de stiller seg til følgende hendelser:

- **Historie 1: Liten bedrift har bestilt 10 dyre PC'er.**
Fakturaen kommer – den lyder på kun 9 PC'er.
Du er leder – hvor sannsynlig er det at du sier fra?
- 41,7% av økonomistudentene ville ikke sagt ifra – 27,1% sagt ifra
- 23,3% av astronomstudentene ville ikke sagt ifra – 40,0% sagt ifra

Det vil si betydelige forskjeller i studentgruppene – økonomistudentene mer "uærlige" med hensyn på å ikke si ifra. Neste eksempel:

- **Historie 2: Mistet konvolutt med \$ 100. En fremmed fant den.**
Du er den fremmede. Hvor sannsynlig er det at du ville returnert den?
- 29,2% av økonomistudentene ville ikke returnert den – 22,9% ville returnert den.
- 10,0 % av astronomene ville ikke returnert den – 26,7 ville returnert den.

Det vil si ca. 3 ganger flere økonomistudenter enn de andre ville brutt en allmenmoralsk regel om å levere funnet til den uheldige eieren. Det finnes i følge Kvalnes dokumenterbare forskjeller i holdninger mellom personer med økonomisk bakgrunn og andre personer.

Et tiltak som Handelshøyskolen BI gjorde selv bekrefter dette. Dette var en undersøkelse av holdninger blant egne studenter som ble initiert av daværende rektor Leif F. Onarheim (Kvalnes 2006:161). Økonomistudenter – her representert ved BI-studenter – synes å ha markert dårligere holdninger med hensyn til et par utvalgte emner av etisk karakter enn befolkningen forøvrig.

Her er noen eksempler:

- 33% av BI-studentene kunne tenke seg å lyve i egen interesse , mens
- 19% av befolkningen ellers kunne tenke seg det.
- 19% av BI-studentene ville kreve offentlige goder uten å ha rett til dem; mot
- 8% av befolkningen ellers.
- 18% av BI-studentene var åpne for å kjøpe tjuv- gods, mot
- 9% av befolkningen ellers.

Følgende kommentar om handelshøyskolene gir Kvalnes (Ibid 162):

"Studentene formes av hva de lærer fra kateteret, teoriene de får høre derfra, oppmuntrer til å tenke og handle egoistisk".

Vi kan nok anta at dette trolig i stor grad er gjeldende for de fleste skoler – samme hva de prediker. Kvalnes konkluderer videre med at det finnes overveldende dokumentasjon på at det kan være skadelige for en persons samarbeidsevner å bli utsatt for hva han definerer som "egoismefortellingen".

De dårlige holdningene til etikk blant økonomistudenter skulle tilsi at dette bør prioriteres i utdanningen. Derfor er det viktig med en undersøkelse som finner ut om etikk står på timeplanen.

2.3. Diplomoppgave – student undersøkelse 2004:

Høsten 2004 leverte to BI-studenter en diplomoppgave hvorpå en av undersøkelsene i oppgaven gikk ut på å se hvor langt Handelshøyskolen BI synes å ha kommet med å integrere etikk i undervisningen. (Aronsen og Ødegård 2004). I første del av undersøkelsen stiller de spørsmål til et utvalg næringslivsledere:

- "Er det viktig at norske høyskoler fokuserer på etikk?"

Alle de intervjuede svarte ja!

Videre sjekker de 7 høyskoler² som tilbyr Bachelor- og masterstudier i fagfeltene økonomi, journalistikk, kommunikasjon og markedsføring – med hensyn til skoloring også i "etikk / sosialt ansvar" (Se vedlegg). Kun to skoler får godkjent karakter: Høgskolen i Bodø og Norges Handelshøyskole. Begge legger inn næringslivsetikk som obligatoriske kurs. Noen har valgfag, men det er ikke nok – det velges ofte ut (i en stressende studiehverdag).

Handelshøyskolen BI er av de høyskoler som fortsatt i 2004 manglet slikt tilbud ved Bachelor- utdanningen i økonomi og administrasjon. Dette til tross for at tidligere rektorer som Leif F. Onarheim og Torger Reve har hatt relativt profilerte syn på etikk.

Samtidig har også Handelshøyskolen BI tre meget høyt profilerte fagpersoner på dette feltet – to av dem sågar utnevnt til professorer i næringslivsetikk de senere årene (Heidi Høivik og Johannes Brinckmann).

De har knyttet til seg professor og tidligere rektor Jørgen Randers som også har markert seg med hensyn til samfunnsansvar; han var sågar med på "Roma-klubbens" kjente "Limits to growths"-prosjektet. Han er styreleder for "Senter for bedriftens samfunnsansvar". Leder er professor Atle Midttun.

Til tross for at Handelshøyskolen BI har knyttet til seg mange ledere og ressurspersoner innenfor feltet etikk og samfunnsansvar, har dette ikke vært nok til å gi etikktilbud for studenter og fremtidige ledere uteksaminert fra Handelshøyskolen BI fram til 2004.

Dette kan ifølge de to diplom- forfatterne bety at det fortsatt vil gå lang tid før norske næringslivsledere fullt ut forstår verdien av å vurdere de etiske sidene ved sine disposisjoner. Holdningen synes å være kun "å prøve å unngå å komme i avisene på grunn av noe galt" – i stedet burde holdningen være å søke å gjøre det som er rett, ifølge forfatterne. Dette er bekymringsfullt fordi mye har endret seg i næringslivet: Det som var rett på 1970-80-tallet er i dag galt – ja endog kriminelt. For eksempel var det så sent som i 1996 rett å trekke smøring og bestiklinger fra på skatten som en legal driftsutgift. Fra 2005 kan selv forsøk på et slikt tiltak gi inntil 10 års fengsel (jfr. Straffelovens § 276).

2.4. Retorikk fra en skoleledelse.

Men retorikken fra ledelsen er verd å merke seg. Daværende rektor Torger Reve uttalte følgende når han skulle kommentere den nevnte studentrapporten i Dagens Næringsliv (25.2.05):

"Etikkundervisningen på BI omfatter mye mer enn bare de timene hvor ordet etikk står på fagplanen. Etikk har stått sterkt hos oss lenge, ikke minst ved at vi har fremstående fagpersoner som Heidi Høivik og Johannes Brinckmann³ tilknyttet skolen. Men vi har valgt å legge etisk refleksjon inn som en del av alle fag".

Og Reve fortsetter (Ibid.):

² Norges Handelshøyskole, Handelshøyskolen BI og Norges Markedshøyskole, Høyskolen i Oslo, Høgskolen i Hedemark, Høgskolen i Volda, Høgskolen i Bodø.

³ Både Høivik og Brinckmann (Handelshøyskolen BI) ble på denne tiden utnevnt til professorer i næringslivsetikk

"Etikk er en naturlig del av mange andre fagområder, som revisjon eller eiendomsmegling. Alle våre studenter har etikk på sine fagplaner, uavhengig av hva fagene heter. Men når det er sagt, så arbeider vi med å revidere studieplanene, og på bachelornivå kommer vi til å styrke etikkundervisningen i forhold til det vi tilbyr i dag".

Igjen må det rektor Reve her sier gjenspeiles i studieplanene som definerer hva fagene legger vekt på og som studentene skal prøves i ved eksamen. Diplomstudentenes undersøkelse tyder på at Reve enten tar direkte feil eller i beste fall taler mot bedre vitende. Det kan virke som om det er mest "snakk" og anvendelse av sterke symbolske og profilerte fagpersoner.

En del holdninger som synes å være gjeldende med hensyn til etikk i en del ledelsesmiljøer i arbeidslivet ble beskrevet av Olsen (2006). En talemåte gikk igjen når lederne ble spurt om de arbeidet med etikk i sin virksomhet:

"Etikk er veldig viktig, men timingen for å gjøre noe med det her nå er ikke god!"

Det var en talemåte – en retorikk – som gikk igjen og igjen. Det vil si, retorikken hadde også ritualets kjennetegn. Derfor ble dette beskrevet som et retorisk rituale. Denne talemåte er ikke bare overflattisk tale – den fremstår også som en hindring for etisk handling og adferd (Ibid.).

Spørsmålet er da om dette også synes å være gjeldende i høyskolemiljøene. Om her BI- ledelsen (jfr. Reve over) også synes å anvende retoriske ritualer i beskrivelsen av høyskolens egne etiske adferd. Prat – men lite handling?

2.5. Om undervisningsmetoder i etikk i studiene.

Vi kan generelt skille mellom to hovedmetoder når det gjelder etikkundervisning; samt en kombinasjon av de to metoder:

A. Etikk undervises i eget fag

B. Etikk integreres i andre fag

(For eksempel tas i faget Markedsføring med et emne betegnet "Markedsføring og etikk").

Etikk undervises i eget fag

Et hovedargument for å tilby dette som eget fag er at studentene må utstyres med kunnskaper og begrepsapparat i moralfilosofi / etikk for å sikre en forsvarlig behandling av etikken i det helhetlige arbeidet og i andre fagområder.

Her har diskusjonen vært om man skal ta etikk-kurs tidlig eller sent i studiet. De fleste som har eget kurs velger å ta det i starten av studiet.

Etikk integreres i andre fag.

Etikk kan sies å være en dimensjon knyttet til alt hva vi foretar oss. Med dette utgangspunkt kan ideen om integrering i andre / alle fag være fruktbar. Etikk tas da opp i tilknytning til behandlingen av emner i andre fag.

Videre kan man skille mellom etikkfag i studiene som er:

A. Obligatorisk (alle studenter må ta dette kurset).

B. Valgfag (studentene kan velge dette blant flere andre kurs).

Velger høyskolen å definere faget som obligatorisk, tas det som klart signal på at skolen prioriterer dette emnet høyt med hensyn til hva kandidatene skal ha av etikkkompetanse når de er ferdig uteksaminert.

Velges dette som valgfag, ansees det som signal på lavere prioritering – men er likevel et tilbud for spesielt interesserte.

Et spørsmål som kan diskuteres her er følgende:

Men hvordan sikrer man seg mot tilfeldigheter med hensyn til hvordan forskjellige forelesere behandler etikk-temaet?

Det er en metode som her ansees som sikrest med hensyn til å sikre at etikk virkelig behandles i et kurs: Det er at det skal omtales i kursbeskrivelsen at etiske problemstillinger og dilemmaer enten tas opp underveis i kurset eller i det minste skal det omtales at etiske problemstillinger berøres i utvalgte sammenhenger i behandling av sentrale temaer. Er dette overhodet ikke nevnt i kursbeskrivelser, tas det som tegn på at etikk ikke er kvalitetssikret behandlet – og kun tilfeldigheter avgjør om etikk omtales eller ikke.

Det er ikke tvil om at en del forelesere tar opp etiske problemstillinger underveis i andre kurs, men det ansees ikke godt nok å være avhengig av tilfeldigheter når man skal kvalitetssikre at det vi vil skal gjøres – virkelig gjøres.

2.6. Nasjonalt råd for økonomi- og administrasjonsutdanning – NRØA

Dette rådet er et felles offentlig forum der alle de statlige høyskoleinstitusjonene samt Handelshøyskolen BI er med. Det er et organ under universitets- og høyskolerådet som har som oppgave å samordne og styrke høyere utdanning og forskning innen økonomisk utdanning og forskning. Dette organet er blitt enige om noen krav til etikk i studiene som tilbys norske høyskoler. I målsetting for studiene sies det blant annet:

"Kandidatene skal få innsikt i nye økonomiske trender, innovasjonssystemer, miljøsikring og etikk".

Videre står det under "administrasjonsfag" på 24-25 studiepoeng i emnebeskrivelsen av faget "Markedsføring at etikk, miljø og samfunnsansvar skal inngå". Det finnes altså krav til innhold i høyskolestudiene som høyskolene har blitt enige om.

3. Om metoder i undersøkelsen

3.1. Hvordan undersøke hvordan høyskolen tilbyr etikk i sine studier?

Vi har valgt å teste dette på følgende måte:

Hvis høyskolen bevisst tilbyr etikk som en del av sin undervisning, så bør det være omtalt i noen studie- og eller kursplaner. Om det er et kurs i etikk (eller CSR eller samfunnsansvar for eksempel), er det naturlig at ordet er en del av overskriften. Hvis dette behandles inne i et annet kurs så må tilsvarende etikk (CSR, samfunnsansvar) være omtalt i den teksten som beskriver faget, enten innbakt i kursomtalen et eller annet sted, og/eller listet opp blant de emner som man skal legge vekt på å behandle i faget. For å representere etikk- emnet er her valgt 3 stikkord. Hovedemnet for undersøkelsen er etikk. Stikkordene som er valgt ut her er:

- **"Etikk", "CSR" (corporate sosial responsibility) og "samfunnsansvar".**

Hvis høyskolen bevisst har valgt å kvalitetssikre sine uteksaminerte kandidater når det gjelder etikk, så er vår antakelse at da må dette finnes omtalt i skolens skriftlige materiale med noen av disse tre valgte stikkordene.

Hvis vi ikke finner disse tre stikkordene omtalt i kursbeskrivelsene betyr det ikke at enkelte forelesere likevel tar det opp av personlige grunner. Men slike tilfeldigheter ansees ikke godt nok fra høyskolens side når det gjelder å kvalitetssikre studiet og kandidater i etikk. I verste fall risikerer man at den uteksaminerte kandidaten

ikke har møtt emnene i det hele tatt; i beste fall har forelesere tatt inn stoff om etikk til tross for at det ikke står i noen kursplaner. For å kvalitetssikre funn fra gjennomgangen av studieplaner, har vi fulgt opp med noen telefonintervjuer av studenter og ansatte (se under).

3.2. Hvilke type studier er undersøkt – avgrensninger.

Undersøkelsen er avgrenset til studier i "økonomi og administrasjon". Der skolen ikke anvender disse betegnelser har vi sett på et av de studietilbud som faglig ligger nærmest dette. Eksempel NTNU: "Politisk økonomi" (dette er det studiet som ligger i ytterkant av undersøkelsesområdet med hensyn til tema).

Undersøkelsen konsentreres på to hoved-nivå:

- Bachelor- nivå (BA 3 år) og
- Master- nivå (MA 2 år).

11 av de største høyskolene og universitetene i Norge er med i undersøkelsen.

3.3. Metoder for datainnsamling.

- Studier av skriftlig materiale lagt ut på nett – lesning av studie- og kursbeskrivelser.
- Telefonintervju med 1-2 studenttillitsvalgte på de aktuelle studier med sjekk av våre funn
- Telefonintervju med 1-2 studieveiledere/fagansvarlige for studiet med sjekk av våre funn.

Ut fra undersøkelsens hensikt, problemstilling og dens begrensninger har vi gått fram som følger:

- **Obligatoriske og valgfag.**
Vi skiller mellom obligatoriske fag som studentene må ta og valgfag som de kan velge. Dersom etikkundervisning er obligatorisk har vi i vår undersøkelse gitt dette høyere score enn hvis etikk bare tilbys som valgfag.

Gjennomgang av studie- og kursbeskrivelser.

Vi har lest igjennom alle generelle studiebeskrivelser av det valgte studiet samt detaljerte kursbeskrivelser av hvert enkelt fag innenfor studiet. Vi har sett etter omtale av emnene der stikkordene er anvendt.

- **Telefonintervjuer studenttillitsvalgte og studieveiledere.**
Noen studieveiledere var ikke oppdatert på dette emnet (de visste ingen ting) og overlot intervjuet til sine ledere. Eksempel på ledere:
 - * Dekan for masterstudiene ved NHH.
 - * Direktør for Bachelorstudiet ved Handelshøyskolen BI osv.

3.4. Tid for denne undersøkelsen.

Studieplaner for skoleåret 2007-2008 er undersøkt.

Undersøkelsen har hovedsaklig skjedd fra juni 2007 til juni 2008 (noen ekstra stikkprøver august-oktober 2008).

4. Tidligere undersøkelser

4.1. Oversikt

Det har vært flere undersøkelser av deler av dette tilbudet tidligere (se referanselisten). I vår gjennomgang kommenteres kort tre av disse - uten at den oversikten er uttømmende.

4.2. Aronsen, E. og Ødegård, G.: "Etikk, et konkurransefortrinn?"

En Diplomoppgave ved Handelshøyskolen BI 2004 (kort sammendrag vedlagt).

4.3. Olsen, Jørn Bue: En forundersøkelse av BA- studiet ved Handelshøyskolen BI.

Bachelor- studiet i økonomi og administrasjon 2007.

4.4. Carson, Siri Granum: "Etikk og samfunnsansvar i norske økonomi- og ledelsesutdanninger".

Aronsen og Ødegårds undersøkelse

Utdrag fra denne er diskutert noe i kap.2. En kort oppsummering av resultatene følger her:

- Kun 2 av 7 skoler har et obligatorisk tilbud til studentene.
- **Høgskolen i Bodø og Norges Handelshøyskole kommer helt klart best ut.**
- Selv om Handelshøyskolen BI kommer på en tredje plass er det en meget svak tredje plass.

Olsens forundersøkelse av Bachelor- studiet i økonomi og administrasjon 2007 ved Handelshøyskolen BI konkluderer som følger:

1. Man kan i verste fall gå gjennom dette studiet uten å komme bort i emnet etikk.
2. Velger man ett av de tre valgfagene engelsk, tysk og fransk 2.skoleår vil man diskutere minimum et etisk dilemma – men da som språktrening – ikke som etikkurs.
3. Det 3-årige Bachelorstudiet i økonomi og administrasjon ved Handelshøyskolen BI har ingen innføring i faget etikk.

Dette funnet var såpass overraskende at det var en direkte foranledning til en utvidet undersøkelse av tilsvarende studier ved et bredere utvalg høyskoler og universitet i Norge.

Granum / NTNU:

Dette er en undersøkelse av fagtilbud innen næringslivsetikk og bedrifters samfunnsansvar ved norske grunnutdanninger". En utredning ved NTNU i 2003.

NTNU- utredningen begrenser seg til grunnutdanninger i økonomi og ledelse ved norske høyskoler / universitet. Et hovedfunn herfra er at alle handelshøyskolene synes å ha et fagtilbud i næringslivsetikk / BSA (Bedriftenes samfunnsansvar); selv om det ikke gis tilbud på alle studier. På de økonomisk / administrative linjene ved de regionale høyskolene var det derimot kun 3 av 17 høyskoler som ga et slikt fagtilbud. En annen tendens var at fagtilbudet var større på masterutdanning enn på grunnutdanning (red.: bachelor).

Et annet hovedfunn var at ved alle de tre regionale høgskolene som hadde et tilbud, startet med tilbudet i 2003. Og utredningen mener å påvise at flere har planer om innen kort tid å starte slik undervisning. "Kurven for oppstart av fagtilbud inne etikk / BSA er altså bratt stigende", i følge undersøkelsen (se tabellen side 13). Et interessant spørsmål er om dette ble fulgt opp i praksis.

En annen konklusjon er at tilbudenes form og innhold varierer kraftig. Det aktualiserer spørsmålet om det kan være hensiktsmessig med en viss form for samordning, for eksempel om slike utdanninger blir enige om visse minstekrav til etikkfag ved økonomi- og ledelsesutdanningene.

5. Hovedundersøkelsen: Beskrivelse av funn

Etikk- undervisning på høyskolenivå – oversikt med korte kommentarer.

Gjennomgangen av alle de utvalgte studiene er oppsummert i en tabell som presenteres under.

- Der ingen av søkeordene "etikk", "CSR" og "samfunnsansvar" er funnet i beskrivelsene av obligatoriske kurs, er det markert med "0" i det studieåret som er undersøkt.
- Enkelte fag og studier har det vært noe uklart hva som tilbys.
- Forkortelser: Obl. = obligatorisk. Valgf.= valgfag. MF=markedsføring. Led.=ledelse. Øk.=økonomi. Ex.fil.= examen filosoficum. Met.=metode. Sp=studiepoeng. Ba=bachelor. Ma=master.
- Examen filosoficum (ex.phil.): Tilbys som startkurs ved de fleste universitet. Hovedinnholdet er ofte filosofihistorie (eventuelt også vitenskapsteori- historie med mer) og en del filosofisk etikk. Innholdet varierer noe fra sted til sted. Ex.phil. ansees positivt i denne sammenheng, men det ansees ikke tilstrekkelig mht. kvalitetssikring i næringslivsetikk.

Etikk i undervisningen ved studier i økonomi og administrasjon

HNB, Bodø	1. studieår	2.studieår	3.studieår	Kommentar
BA (bachelor)	*Innføring i Økonomi og ledelse. 30sp 1 av 6 emner er kurset FEM (Filosofi, Etikk og Miljø). 6 sp. Obl.	*Etikk i samfunns-økonomi. 2 av 7 emner i kurset inneholder etikk. 10sp *Miljøledelse	*Etikk & regnskap 5sp *Relasjons-MF & Ledelse (Noe etikk her). Obl.=0	5 valgfag med noe etikk.
MA (master) (2-årig påbygging)	*Filosofi, etikk & miljø (FEM) 10sp. Obl. *Turisme og MF (her er 1av10 tema etikk). 10sp	Ingen obl. Mulige valg: Master Oppgave: *Økologisk Øk. 30sp Masterspesialisering: *Økologisk Øk. 20sp	-	Eget " Senter for økologisk økonomi og etikk" . 10 fagl. ansatte; 2 prof.
NHH, Bergen	1.år	2.år	3.år	Kommentar
BA	NHH har et generelt studieforeberedende kurs med noe etikk. *Introduksjonskurs i etikk 3.8 sp. Obl.	0	0	Eget " Senter for øk. Og etikk" . 1 fagl. ansatt. Valgfag: 1av 63 fag m/etikk 7.5sp 2 prof. Næringslivsetikk. Mange faglige ansatte involvert.
MA	(Obl.= 0) De som kommer fra NHH har etikk. Studenter utenfra: Intet krav til etikk.	1.Strategisk ledelse: *Etisk handling og arbeidsrett 2.Samfunnsøk.: *Eksperimentell øk.: Etikk, motivasjon og adferd. 7.5sp		2 av 7 retninger har et etikkurs (Nytt CSR-kurs planlegges).
UiA Agder	1.år	2.år	3.år	Kommentar
BA Øk.og adm	* Innføring i økonomisk tenkning og etikk. Obl. 5 sp	0	0	
MA Ledelse	*Etikk 10sp (Valgfag)	-	-	(Grimstad)
MA Øk og adm.	Obl. = 0	Spesialisering - valg: *Prosesskonsultasjon i etisk samhandling 10sp		
NTNU Trondheim	1.år	2.år	3.år	Kommentar
BA Politisk Øk.	0 Ex. Phil. (m/etikk)	0	0	Ex.Phil. Penum omtale av Etikk.
MA Samfunnsøk.	0	Obl.: 0 Valgfag: Etikk 7.5sp		

BI Oslo	1.år	2.år	3.år	Kommentar
BA Øk.adm.	0	0	0	Eget " Senter for etikk og ledelse" 2 professorer og 1.aman. i Næringslivsetikk;
MA økon. og led. MA regnskap og revisjon.	Plattform-kurs (obl.): *Corporate responsibility 6sp	Generelt: O Regnskaps & Revisjonsretn.: *Etikk Obl. 6sp		Eget " Senter for bedriftenes samfunnsansvar" 2 prof.
Høyskolen Lillehammer	1.år	2.år	3.år	Kommentar
BA	0	0	0	0
MA	Vitenskapsteoretisk met.: 1 av 4 emner: *Vitenskap og etikk	0	0	Kun litt i vitenskapsteori
HIO Oslo	1.år	2.år	3.år	Kommentar
BA	0	0	0	36 BA-tilbud
MA Øk.adm:	Litt intro. Ikke eget fag	0	0	20 MA-tilbud
UiO Oslo	1.år	2.år	3.år	Kommentar
BA	0 (Ex.Phil.)	0	0	Etikk i noen valgfag
MA	0	0	-	- " -
UiST Stavanger	1.år	2.år	3.år	Kommentar
BA	0 (Ex.Phil. 10sp)	0	0	Etikk nevnes, mest filosofi
MA	0	0	-	1.år Endringsledelse: *Vit.teori m/etikk
UIT Tromsø	1.år	2.år	3.år	Kommentar
BA øk. Og ledelse	0 (Ex.Phil.)	0	Ex.phil. (m/ noe filosofisk etikk)	Tromsø variant. Ex.Phil. Ikke etikk. Totalt 10sp
MA bed.øk.	0	0 (Corp. Governance: Men etikk ikke nevnt)	-	Erfarings- basert ledelsesmaster Valgf. Etikk10sp
UMB Ås	1.år	2.år	3.år	Kommentar
BA Øk.adm.	0 (Ex.Phil 10sp).	0	0 Valgprofil: *Miljø-utvikl.	Ex.Phil. (Næringslivsetikk 1 tema)
MA Øk.adm. og Bedriftsøkon. Styring og finans	*Etikk i næringslivet Obl. 5sp	0		

6. Rangering: Handelshøyskolen i Bodø best på etikkundervisning

Her har vi sammenlignet de forskjellige høyskoletilbudene opp mot hverandre i forhold til i hvilken grad det fremgår av det innsamlede materialet i denne undersøkelsen hvor mye skolen/studiet har lagt vekt på etikk i sine studietilbud i skoleåret 2007-2008. Nyanser og detaljer kan diskuteres; listen er veiledende.

Vi skiller mellom bachelor- og masterstudier:

Bachelor-studier:

- 1. plass: HHB (Handelshøyskolen i Bodø) BA
- 2. plass: NHH (Norges Handelshøyskole, Bergen) BA
UiA (Universitetet i Agder) BA
- 3. plass: UMB (Universitetet for Miljø- og Biovitenskap, Ås) BA
NTNU (Universitetet i Trondheim) BA politisk øk.

Stryk: Handelshøyskolen BI: BA.
UiT (Universitetet i Tromsø): BA
Høyskolen på Lillehammer: BA
Høyskolen i Oslo: BA
Universitetet i Oslo: BA
Universitetet i Stavanger: BA

Master-studier:

- 1. plass: HHB (Handelshøyskolen i Bodø) MA
- 2. plass: Handelshøyskolen BI MA
- 3. plass: UMB (Universitetet for Miljø- og Biovitenskap, Ås) MA
NHH (Norges Handelshøyskole, Bergen) MA

Stryk: UiT (Universitetet i Tromsø) MA
Høyskolen på Lillehammer: MA
UiA (Universitetet i Agder) MA,
Høyskolen i Oslo: MA,
Universitetet i Oslo: MA,
Universitetet i Stavanger: MA,
NTNU (Universitetet i Trondheim) MA samfunnsøk.

7. Kommentarer til undersøkelsen

Dette er en begrenset undersøkelse.

Det kan derfor være relevant informasjon som ikke har kommet frem i materialet.

I avsnitt 2.6. omtalte vi det felles offentlige forum der alle de statlige høyskoleinstitusjonene samt Handelshøyskolen BI er med: Nasjonalt råd for økonomi- og administrasjonsutdanning – NRØA

Det er et organ under universitets- og høyskolerådet som har som oppgave å samordne og styrke høyere utdanning og forskning innen økonomisk utdanning og forskning. Dette organet er blitt enige om noen krav til etikk i studiene som tilbys norske høyskoler. I målsetting for studiene sies det blant annet: "Kandidatene skal få innsikt i nye økonomiske trender, innovasjonssystemer, miljøsikring og etikk".

Videre står det under "administrasjonsfag" på 24-25 studiepoeng i emnebeskrivelsen av faget "Markedsføring" at "etikk, miljø og samfunnsansvar skal inngå".

Ut fra materialet i denne undersøkelsen kan vi konkludere med at mange av høyskolene ikke følger opp sine egne mål mht. undervisning i etikk, CSR og samfunnsansvar.

Flere av studieveilederne og lederne ga uttrykk for at de "jobbet med saken" – både å integrere etikk i kurs og eventuelt etablere egne etikkurs. For eksempel sier Handelshøyskolen BI at de skal gjennomgå alle BA studier, men at endringene kommer tidligst 2009. Og en annen høyskole som kommer dårlig ut i vår undersøkelse, Høgskolen i Lillehammer, opplyser at de i januar 2009 tilbyr et nytt deltids studietilbud: "Bærekraftig samfunn – nye perspektiver på utvikling, utdanning, menneske og miljø".

Dette er positivt, men siden det ikke har fått noen målbare resultater i form omtale av egne kurs eller omtale av eventuelt behandling i andre fag i undersøkelsesperioden, har de ikke kommet med i vår undersøkelse.

Ved opptak på MA-studier er det vanlig med et krav til faginnhold på forskjellige fagområder. F.eks. kreves ved NHH-MA (Handelshøyskolen) 24 sp. i metode, administrasjonsfag 24 sp. osv. Det er ikke etablert krav til etikk-kompetanse. Samtidig er det ingen obligatoriske kurs i etikk ved NHH-MA (men noen valgfag).

Noe tilsvarende omtale kan gis av behandlingen ved UiA (Agder). Her er 4 fordypningsområder. Ett av disse fordypningsområder "Internasjonal ledelse og strategi" har et obligatorisk kurs kalt "Culture and Ethics in Multinational Organisations". Dette kan være et eksempel på at etikk integreres i andre fag. Men f.eks. i retningen "Finansiell økonomi og Økonomisk styring" finnes etter det vi ser av vårt materiale, intet tilbud om behandling av etikk.

Et paradoks: Man risikerer ved NHH som ved UiA, ved BI osv. - til tross for at mange enkeltpersoner har høy bevissthet mht. etikk, å uteksaminere bachelor- og master- kandidater som ikke er kvalitetssikret mht. etikk. Dette til tross for at fremstående rektorer, direktører og professorer ved høyskolene omtaler etikk med store bokstaver (f.eks. uttalelser av prof. Reve i kap.2), så klarer ikke institusjonen å organisere inn etikk i undervisningen. Også høyskolesektoren synes å være rammet av det som Jørn Bue Olsen definerer som "retoriske ritualer" mht. etikk (omtales i kap. 2). Fremtredende ledere snakker om etikk – men får gjort lite i praksis: "Etikk er veldig viktig, men timingen for å gjøre noe med det her nå er ikke god." Det blir bare "festtaler" mht. etikk.

8. Forslag til tiltak overfor studiesteder

Involverte hovedaktører i offentlig og privat arbeids- og næringsliv, som stortingspolitikere, involverte departement, partiene, arbeidsgiver- og arbeidstakerorganisasjoner, yrkesorganisasjoner osv., bør stille seg følgende spørsmål:

- Ønsker man en sterkere etikkforståelse i næringsliv og statlige organer, hvor skal så denne læring komme fra, hvis ikke fra høyskoler og universitet?

- Hvem skal ta ansvar – eller hvem skal ha ansvar, for implementering av etikk undervisning ved norske høyskoler og universitet? Og hvem skal følge opp dette?

Bør etikk som fag inn i fagplanen på diverse studier innen høyskolesektoren (bachelor- / masternivå). Hvilke studier? Hvordan? Når i studiet?

Kan skolene som ikke har noe studietilbud i etikk leve med det?

Ønsker skolene å endre på dette, kan det organiseres for eksempel slik:

Skolenes ledelse (styret, faglig ledelse og administrativ ledelse) må vurdere egne studietilbud og spørre seg selv om dette er slik man vil at det skal være.

Hvordan kan dette behandles ved skolene? Dette må de enkelte skoler selv vurdere. F.eks.:

- Forslag om etikk som egne kurs eller integrert i andre fag tas opp i skolens vanlige organer med hensyn til utvikling av studiene, og/eller
- Nedsette et hurtigarbeidende utvalg fra styret med å etablere både et
- midlertidig studietilbud umiddelbart (det er mulig), og
- et permanent etikktilbud på alle studiene

Skolenes studentorganer har også mulighet for å ta opp dette. Det er en fordel mht. forankring at hovedmålgruppen engasjerer seg og deltar i utformingen av forslagene.

Krav til etikk mht. opptak til masterstudium: Dette kan løses f.eks. ved at man også stiller krav til etikk i opptaket av masterstudenter. En slik ordning gjelder f.eks. ved opptak til revisjonsstudiet ved UiA (Agder). Eventuelt at de som ikke har tilstrekkelig med etikk men tas inn på studiet, får krav om å ta obligatoriske etikk-kurs fra BA-utdanningen eller tilsvarende - før de får godkjent MA-tittelen.

Konkret forslag til alle høyskoler og universitet:

1. I alle BA- studier skal det være et eget kurs i etikk
2. I alle MA- studier skal det være et eget kurs i CSR- eller samfunnsansvar.
3. I alle BA- og MA- fag skal etikk, CSR eller samfunnsansvar behandles i forhold til faget.
 - Hvordan dette er tenkt gjennomført skal stå omtalt i kursbeskrivelsen for det enkelte fag.

Avslutningsvis:

Det må være opp til det enkelte studiested å vise at de tar etikk og samfunnsansvar på alvor. Det skal vises gjennom handling. Bevisbyrden må ligge på den enkelte institusjon.

Departementets ansvar: Denne begrensede undersøkelsen bør følges opp med en større undersøkelse om hvordan skolene følger opp etikkunderavisningen.

Litteratur og referanser

- Aronsen, E. og Ødegård, G.: "Etikk, et konkurransefortrinn?". Diplomoppgave ved Handelshøyskolen BI 2004.
- "Etikk en del av alle fag". Intervju med rektor BI; T. Reve. Ukeavisen Ledelse nr.8; 25.2.05
- Kvalnes, Ø. "Se Gorillaen! Etikk for næringslivet.". U-forlaget 2006
- Olsen, J.B.: "Om doble normer i næringslivet – etikken i tidsklemma.". Doktoravhandling företagsekonomska Inst., Universitetet i Göteborg. 2006
- Universitetenes og høyskolenes nettsider.
- Carson, Siri Granum: "Etikk og samfunnsansvar i norske økonomi- og ledelsesutdanninger". En undersøkelse av fagtilbud innen næringslivsetikk og bedrifters samfunnsansvar ved norske grunnutdanninger, skriftserie NTNU nr. 3/2003
- Rapporten: <http://www.anvendtetikk.ntnu.no/pdf/Nr3-EtikkOgSamfunnsansvar.pdf>

Kort oversikt over vedlegg:

Vedlegg 1: Oversikt over høyskoler og universiteter som er omfattet av undersøkelsen.

Vedlegg 2: Diplomoppgave ved Handelshøyskolen BI, "PR og kommunikasjonsledelse", 2004: Sammendrag fra etikk undersøkelse høyskoler og universitet

Vedlegg 3: En kort stemningsrapport om etikk blant studenter ved Handelshøyskolen BI.

Detaljoversikt vedlegg

Vedlegg 1:

Oversikt over høyskoler og universiteter som er omfattet av undersøkelsen.

1. Handelshøyskolen BI
2. Høgskolen i Bodø
3. Høgskolen i Oslo
4. Høgskolen på Lillehammer
5. Norges Handelshøyskole, Bergen
6. Universitetet for Miljø- og Biovitenskap, Ås
7. Universitetet i Agder
8. Universitetet i Oslo
9. Universitetet i Stavanger
10. Universitetet i Tromsø
11. Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Universitet, Trondheim

Vedlegg 2:

Sammendrag fra etikk undersøkelse høyskoler og universitet – utdrag fra Diplomoppgave BI, 2004:

" Status for etikkfaget ved utvalgte norske høyskoler" .

Vi har tatt en runde rundt på nettet og via telefon og sjekket status for etikkfaget på en del utvalgte høyskoler i Norge. Vi har avgrenset oss til å se på Bachelor og Mastergrad- studier innen økonomi, kommunikasjon, journalistikk og markedsføring.

Vi har fortrinnsvis sett etter om skolene tilbyr etikk/sosialt ansvar som obligatoriske fag. Valgfag har vi ikke tatt hensyn til blant annet fordi det viser seg at relativt få studenter velger disse fagområdene når det er valgfag.

Konklusjon: Denne statusrapporten er ikke komplett, og det er heller ikke meningen. Likevel mener vi dette gir en pekepinn på hvordan det står til på norske høyskoler. Dette betyr det at kun 2 av 7 skoler etter vår oppfatning har et obligatorisk tilbud til studentene.

1. **Høgskolen i Bodø og**
2. **Norges Handelshøyskole kommer helt klart best ut.**

Selv om Handelshøyskolen BI kommer på en tredje plass er det en meget svak tredje plass.

Kommentar: BI sitter på noe av landets beste faglige kompetanse innen både næringslivsetikk i form av Heidi Høivik (Høivik 2004) og Johannes Brinkmann (Brinkmann 2004) og innen corporate social responsibility ved Atle Midthun (Midthun 2004). BI er en av de ledende på forskning innen både næringslivsetikk og CSR i Norge, men

på undervisningssiden virker det som at skolen har en lang vei å gå. Som Diplomstudenter ved BI som skriver Diplomoppgave om næringslivsetikk og sosialt ansvar ser vi det nesten tragikomiske i at vi ikke har fått noe undervisning i to fagområder BI har alle forutsetninger for å være best på.

Vedlegg 3

En begrenset etikkundersøkelse blant studenter ved Handelshøyskolen BI – tendens rapport

Etikk undersøkelse – det vil si en tendens rapport ved Handelshøyskolen BI, Dato: 31. oktober 2007. Undersøkelsen omhandler svar fra 21 studenter.

Dette gir en pekepinn på elevenes synspunkt rundt etikkundervisning:

- Elevene refererte til at de hadde diskutert dette med etikk undervisning og derigjennom synes det er rart skolen ikke underviser i etikk, eller har eget fag på dette området.
- Klar melding fra Eiendomsmegler studenter – etikk er særdeles viktig i nettopp deres studie.